

Naar een wereldbeeld-concept

Gesprek met Leo Apostel

Jean-Pierre Rondas

Op 10 augustus 1995 overleed Leo Apostel op bijna 70-jarige leeftijd. Als hommage en in memoriam zond Radio 3 van de BRTN in het programma Wereldbeeld, een programma van Jean-Pierre Rondas, een eerder opgenomen interview uit. Het gesprek met Leo Apostel werd gevoerd in februari 1992, naar aanleiding van het verschijnen van het eerste wereldbeeldenboek bij Peikmans - de Nederlandse Boekhandel (1). Jean-Pierre Rondas stond ons de tekst van het gesprek after publikatie in het VMT.

"Vlaanderen is zijn belangrijkste filosoof kwijt", zei Rudolf Boehm in de krant, "of liever", corrigeerde hij zichzelf, "vrijzinnig Vlaanderen is hem kwijt." Dat zou Leo Apostel zelf niet gezegd hebben. Met gespeelde argeloosheid stond hij boven die verdeling tussen vrijzinnigen en on-vrijzinnigen of-schoon hij de verzuiling ertussen bestreed. Hij was van iedereen die met hem wou meeluisteren en meedenken maar niet iedereen, hoe kan het anders, was van hem. Een nog levend maar Leuvens Vlaams filosoof schreef in een recensie over een recente bundel van Leo Apostel dat diens werk, ofschoon geschreven door een zacht mens, toch wel erg betwistbaar was. Ook de fundamenten van zijn werk waren stuk voor stuk betwistbaar. Alsof dat niet juist datgene zou zijn waartoe Leo Apostel zelf voortdurend uitnodigde: betwistbaarheid, de redetwist. Die redetwist voerde hij als geen ander; met vriendelijkheid en niet zozeer met die fameuze zogenaamde bescheidenheid van hem. Achter zijn behulpzaamheid en achter zijn hulpbehoevendheid verborg zich iets veel diepers, hoekigers, trotsers.

Voor velen was hij zelf een soort centrum waarnaar ze zich hebben gericht en waaraan ze zich hebben gemeten. Vandaar de onmogelijkheid van een 'Centrum Leo Apostel' zonder Leo Apostel. Hijzelf was dat centrum; zonder hem blijft slechts een kring.

Er werd over hem voorzichtig verteld. Voorzichtigheid was de reactie op zijn vriendelijkheid. Voorzichtig over zijn leven, over zijn ziektes, zijn loopbaan

en over zijn faam als hebbende *le pouvoir intellectuel en Flqndre*. Zijn echte ideële, ideale, idealistische, interdisciplinaire project is niet zozeer mislukt dan wel nooit van de grond gekomen, niet aan de VUB en niet aan de RUG, de universiteit te Gent. We mogen al blij zijn dat daar aan de faculteit filosofie en moraal een drietal andere mensen samen met hem hebben kunnen groeien. Meer dan die schitterende en divergerende constellatie Leo Apostel, Rudolf Boehm, Jaap Kruithof, Etienne Vermeersch ook zat er niet in. Na zijn vroege emeritaat, een paar prijzen met veel geld, kwam er dan het wereldbeeldenproject. Jan Van der Veken uit Leuven en een paar mensen uit de VUB stichtten, rond hem natuurlijk als centrum, het wereldbeeldenproject waarvan een tweetal boeken het resultaat waren. Het was naar aanleiding van het verschijnen van het eerste wereldbeeldenboek dat het gesprek voor Radio 3 van de BRTN werd opgenomen.

Er bestaat een geschrift van Martin Heidegger, in het Nederlands vertaald als *De tijd van het Wereldbeeld*. Ik vermoed dat hij daarmee bedoelt dat juist de moderne tijden de tijd van het wereldbeeld zijn. Maar wat houdt de term 'wereldbeeld' vandaag dan eigenlijk in? Om op die vraag ook zelf een antwoord te kunnen beginnen formuleren, hebben we in deze uitzending een gesprek met de filosoof Leo Apostel over wat een Wereldbeeld is, over wat het was, wat het zou moeten zijn, en ook daarover, of wereldbeelden er zijn van zichzelf, dan wel of je ze bewust mee moet helpen maken. Enkele antwoorden op die vragen staan al in een boekje van een tachtigtal bladzijden, *onder de titel Wereldbeelden. Van fragmentering naar integratie*, geschreven door Leo Apostel zelf en de Leuvense filosoof Jan Van der Veken. Dit boekje gaat voornamelijk over wereldbeeldenconstructie en over voorstellen tot onderzoek dat zou kunnen bijdragen tot een nieuwe integratie. Zelf roept het weer zoveel vragen op die ik aan Leo Apostel wilde voorleggen.

Dit boek is de eerste vrucht van een denkgroep, Worldviews vzw, waarin naast Apostel en Van der Veken, ook nog een psychiater, een tweetal theoretische natuurkundigen en een socioloog werkzaam zijn. In een andere aflevering heb ik hen te zamen aan het woord gelaten over het interdisciplinaire aspect. In deze aflevering praat ik met Leo Apostel alleen, op zijn boekenapartement aan de Kouter te Gent. Ik leg hem het volgende voor. In de historiografie gebruikt men het concept "wereldbeeld" werkelijk voor het beeld van de wereld dat bvb. de middeleeuwse mens zich vormde, zodat achtereenvolgens, en in deze volgorde, de *Reis van Sinte Brandaan* kon geschreven worden, dan de *Reizen* van Sir John Mandeville, en tenslotte het logboek van Christoffel Columbus. In deze drie gevallen ging het om een geografisch beeld, al dan niet aangevuld met opvattingen over het leven in vreemde cultu-

ren in het kader van de humanisering en disciplineren. Maar om op de aanvankelijke vraag terug te komen:

- *Wat is een wereldbeeld vandaag?*

Leo Apostel: Onze sociale wereld wordt groter, we hebben nu met alle culturen op de aarde te maken. De cultuurschok is groot, de cultuur interfereert sterk, meestal destructief, en men zou wel op een of andere manier een patroon voor ogen willen hebben van de menselijke culturen zoals ze geweest zijn en vooral zoals ze zouden kunnen worden, een soort visie - die er nog niet is - op de mens, de mensheid als totaliteit. Maar dat is nog maar een eerste perspectief, een verbreding en verdieping die er gebeurd is in de groep Worldviews.

- *Je zoekt noemers van alle culturen...*

L.A.: We zoeken een soort classificatieschema waarin alle culturen een plaats zouden vinden, en ook mogelijke evolutietendenzen die ons een beetje zouden kunnen oriënteren in hoe we die interactie van culturen zo weinig destructief mogelijk zouden kunnen sturen. Dat is tenminste al een eerste perspectief. Ten tweede is het zeker waar dat aangezien onze impact op het milieu - dat is een trivialiteit - zo groot geworden is, en omgekeerd van dat milieu op ons, dat het het milieuprobleem als zodanig het probleem van de totaliteit van de aarde is geworden. De hele ecologische beweging drukt uit dat mensen zich niet alleen meer bezig houden met de mensheid, maar met de totaliteit van de aarde en met haar toekomstige Organisatie. We hebben als het ware een soort natuurbeeld nodig. Ten tweede hebben we een beeld van de mensheid als totaliteit nodig, want we hebben de mensheid als geheel in het vizier; en we hebben een beeld van de aarde in zijn totaliteit nodig, want wij hebben de aarde als geheel in het vizier. Daarmee is het nog niet gedaan. Derde punt: we weten meer en meer en beter en beter, en we zijn ook machtiger en machtiger, zodanig dat we grote delen van de toekomst gaan beïnvloeden. Het is dus niet alleen onze tijd die wij in het vizier hebben maar ook al enkele komende eeuwen - want waar gaan we heen als onze demografie zo verder gaat? We hebben dus ook een groter deel van de tijd in het vizier. Vierde punt, dat sedert de eerste spoetnik nog maar heel initieel begint, maar dat toch belangrijker en belangrijker zal worden: we treden in de ruimte. We verlaten de aarde, we hebben ons zonnestelsel, dat is nu al exploratiegebied, met al die ruimtetuigen. Maar onze signalen, onze radar, onze lichtsignalen... gaan veel en veel verder. In de grootste telescopen ontvangen we nu licht dat vijf miljard

jaar geleden werd uitgezonden. Dus onze wereld, onze zuiver fysische wereld wordt groter. Al die expansie gaat tegelijkertijd gepaard - en dat lijkt mij ook belangrijk - met het fenomeen dat van die enorm gegroeide wereld altijd maar minder en minder weten. Iedereen weet er een heel klein stukje van, maar we weten dat we al minder en minder weten van wat er te weten is. En dat creëert een soort innerlijke spanning en angst.

Op een manier wil deze uiterst moderne filosoof Leo Apostel terug naar een zeer vroeg tijdperk in de geschiedenis van de filosofie, zo niet het vroegste: nl. naar die filosofen die aan Plato's Socrates voorafgingen, de presocratici. Deze mensen hadden het vaak over wat Jan Van der Veken in zijn boek Een kosmos om in te leven de "hete hangijzers" noemt: bvb. de vraag waarom er iets is, en niet veeleer niets, dus: over het zijn. Ten tweede hadden die presocratici het vaak over de kosmos, over de totaliteit en over de ontologische kwesties.

LA.: Die vergelijking met de presocratici is wel verhelderend: we interesseren ons meer voor *zijn*, en niet meer zo uitsluitend voor bewustzijn; minder voor subject, voor taal, maar meer voor object, voor wereld, zonder daarom het subject te verliezen, maar toch. Dat is het gemeenschappelijke met de presocratici. Maar de presocratici hadden natuurlijk niet die verzameling, die enorme massa informatie, die het voor ons op het ogenblik zo moeilijk maakt om nog een soort globale visie te hebben. Die presocratici waren tegelijkertijd soms handelaars, soms priesters, soms filosofen, soms geneesheren... ze waren een beetje alles tesamen. Dat kan nu niet meer. Ontologisch gerichte mensen, die zo denken als dit Wereldbeelden-groepje, worstelen met de vraag hoe dat nu nog kan, met onze informatie-explosie. Het antwoord is dat het niet meer alleen kan, dat er een groep voor nodig is, dat is één. Ten tweede: die groepen mensen moeten bereid zijn om hun eigen kennis sterk te simplificeren en skeletachtig uit te zuiveren zodat ze het aan elkaar nog duidelijk kunnen maken. Ten derde: die mensen moeten ook weten dat het schema dat zij van hun eigen gebied maken op veel manieren gesimplificeerd kan worden, dat ze niet het alleenzalmakende schema kunnen maken, en dat, als ze een soort globaal kadertje opbouwen, dat niet het enig mogelijke kadertje zal zijn. Ze zullen dus vanaf het begin collectief moeten werken en weten dat ze tegelijk aan verschillende wereldmodellen moeten werken, dat is heel belangrijk.

- Je zal waarschijnlijk ook een soort methodologie van de interdisciplinariteit nodig hebben, want je vereenvoudigt niet om het even wat, om het even hoe.

L.A.: Exact. Ook omdat je dat tenslotte niet alleen maar gaat doen vanuit een theoretische belangstelling, al is die er natuurlijk ook wel. De vraag "waarom is dit geheel nu zo? in welke wereld leef ik eigenlijk?" is een theoretische vraag die ook gerechtvaardigd is. Wij zouden tenslotte angstig zijn als wij niet een beetje iets zouden weten over het geheel waarin wij leven. Wij wensen dat. Maar het is ook een praktische vraag: als we over wereldbeelden spreken, stellen we ons de vraag welke rol die mensheid eventueel heeft in zulk soort heelal. Het is dus een vraag die door het wetenschappelijk werk zou moeten worden beantwoord en een vraag die de wetenschappen aanspreekt en nodig heeft. De wetenschappen zijn eigenlijk de ogen van de mensheid, maar de ogen zijn niet de hele mens. Je stelt eigenlijk die vragen naar de wetenschappen toe en doorheen de wetenschappen met het oog op de plaats en de zin van een mensenleven. De wetenschappen alleen gaan dat niet doen.

In 1972 verscheen er een boekje in de reeks "Teksten wetenschapsfilosofie" bij de uitgeverij Boom te Meppel onder de titel "De eenheid van cultuur, waarin een bijdrage van Leo Apostel over "Systementheorie als instrument ter eenmaking van onze cultuur". We hebben het verder nog over deze systementheorie, maar ik vermeld dit nu omdat ook in 1972 Max Wildiers in Berkeley in Amerika bezig was aan zijn boek "Wereldbeeld en theologie van de middeleeuwen tot vandaag. In het woord voorafschrijft Max Wildiers dat 'Wereldbeeld...' gaat over het belang van de voorstellingen die men zich in de loop der tijden omtrent het heelal heeft gevormd en het belang van de invloed die hiervan is uitgegaan op het religieuze denken en meer bepaald op de speculatieve theologie. Het gaat nog altijd, volgens Wildiers, over kosmogonische voorstellingen van het heelal voor zover deze de achtergrond vormden van de mens' n religieuze opvattingen, en deze in meerdere of mindere mate hebben beïnvloed. Het is duidelijk dat Leo Apostel niet hetzelfde wil met zijn wereldbeeld. Hij wil m. i. niet zo'n heel erg heteronoom wereldbeeld als Wildiers, een wereldbeeld dat bepaald wordt of ten dienste staat van, of de achtergrond vormt van religieuze opvattingen. Dat komt hier allemaal van pas als we het hebben over de vraag ofje nu vandaag zo'n wereldbeeld per se moet construeren, dan wel of het daarentegen niet vanzelf komt.

L.A.: Ik zou willen beginnen met iets nogal paradoxaals. Ik ben bijna geneigd om te zeggen dat een wereldbeeld in de betekenis dat het in ons boek "Wereldbeelden" wordt gebruikt nog nooit heeft bestaan, dat het een novum is. Of het mogelijk is of niet, daarvan moet de proef op de som gegeven worden, maar het is iets anders dan wat, vroeger bestond. Vroeger hadden we tenslotte relatief weinig informatie over ons verleden, over onze geschiedenis en over

de natuur. We hadden een verzameling mythen die nogal goed samenhangen en soms werden die dan wel geïntellectualiseerd bij een elite. Maar, deze soort door profeten, godsdienstdichters, soms dichters, soms vereenzaamde theologen, gebouwde modellen waren geen collectieve, gegroeide poging om alle informatie van de tijd in een gemeenschappelijk kader te gieten.

- *Wildiers bvb. schrijft over wereldbeelden zoals ze toen verstaan werden.*

L.A.: Vanuit zijn conceptie van wereldbeelden denkt Wildiers dat het wereldbeeld dat wij nu zoeken grosso modo de vorm en de natuur zou hebben van de vroegere wereldbeelden. Dat zou hij graag hebben. Maar hij beschouwt wereldbeeldenconstructie tenminste als zinvol, dat is een unicum in Vlaanderen.

- *Volgens u is het zinvol, je hoeft niet te wachten tot het er komt. Moet je eraan werken?*

L.A.: 'Neen' zeggen zou betekenen dat je denkt dat de wetenschappen vanuit zichzelf wel een wereldbeeld zullen genereren. Dat was de droom van de beweging voor de eenheid der wetenschappen, dat ze zelf wel een wereldbeeld zouden genereren. Nu dat mag men echt afschrijven; zij zullen zelf niet spontaan zo evolueren, omdat de centrifugale krachten veel groter en sterker zijn dan de centripitale. Hun talen worden altijd maar technischer, hun instrumentarium wordt specialistischer, ze verstaan elkaar minder en minder,..., men kan niet hopen dat ze zomaar spontaan op een of andere wonderdadige manier zullen samengroeien. En als ze dan samengroeien kan men nog niet hopen, zelfs al zou dat per impossibile gebeuren, dat daaruit een voor mensen zingevend wereldbeeld zou vallen. Dat kan misschien een zeer abstract axiomasysteem worden, maar zelfs dat is onwaarschijnlijk. Ik denk dat je de hoop op een spontane unificatie van de wetenschappen mag opgeven om historische en methodologische redenen.

Nu, als er uit de wetenschappen geen soort unifiërend model wordt aangeboden, dan moet het elders vandaan komen. Dat zou ofwel godsdienst ofwel politiek kunnen zijn, tenslotte dialectisch materialisme of christendom, laten we nu maar zeggen...

- *Ideologie?*

L.A.: Ideologie is zo'n pejoratieve term. Ik denk dat het historisch en sociaal goed te begrijpen is dat ook uit een politiek bedrijf als onze democratieën

geen wereldbeelden zullen komen. Dat is een soort versnippering en een soort pragmatisch zich richten op de alledaagse coalitie van het maakbare. Je kan niet hopen dat die je een wereldbeeld zouden aanbieden. Aan de andere kant zijn er de verschillende religies. Wel, ik denk dat als je nu protestantisme en katholicisme in het christendom beschouwt, men door een soort uitzuivering van het religieuze denken en ervaren meer en meer gezien heeft dat religieuze ervaring en wereldbeeldenconstructie twee verschillende dingen zijn. Het thomistische of het scholastische idee dat je een ontmoeting met God moet vertalen in een soort apologetische, natuurlijke theologie is eigenlijk door alle hermeneuten, exegeten en schrijvers over mystiek of theologen van onze godsdienst in onze eeuw verlaten. Dus ik denk dat van de meeste van de godsdiensten die wij het best kennen duidelijk geen wereldbeeldenconstructie te verwachten is. Niet omdat die godsdiensten in decadentie zouden gevallen zijn maar omdat ze duidelijker misschien dan vroeger inzien wat nu eigenlijk het specifieke van de godsdienstigheid is.

- Maar u legt dan wel de nadruk op godsdienst als ervaring.

L.A.: Zonder enige twijfel. Ik denk dat het de kern van alle religie is geweest. Wat zou het christendom zijn zonder de ervaring van Jezus? Daar zal ook over getwist worden, maar het lijkt mij nu radicaal evident. De kern van godsdienst is niet de theologie, niet de ethiek, niet het ritueel: het is ervaring. Dit is mijn vooroordeel.

- Wachten op een organisch ontstaan van wereldbeelden...

L.A.: ... vanuit de politiek, de godsdienst of de wetenschap is het wachten op Godot. Als je denkt dat het nodig is, dan moet je er iets aan doen. Nu kan men er natuurlijk aan twijfelen of het nodig is.

- Wat ik in uw apologie voor de noodzaak van het construeren van wereldbeelden vaak ontmoet is: zingeving. Dat zou een antwoord kunnen zijn.

L.A.: Dat is het natuurlijk ook. Maar ik ga toch eerst nog even uit van de theorie. De mens heeft ook zuiver theoretische vragen: wat is dit heelal? waarom is dit heelal zoals het is? waarom is het niet anders? wat verklaart het bestaan?... Hoe vreemd ook, maar dit zijn theoretische kankers en met die kankers zijn wij geboren.

- Is dit de metastase van Heidegger?

L.A.: Nee, dat is een metastase van Leibniz, overgenomen door Heidegger. Heidegger heeft die gelukkig overgenomen in onze tijd maar heeft geen woord gezegd om er op te antwoorden. Hij heeft die vragen goed gesteld, maar geen enkel antwoord gegeven. Heidegger is voor mij een echte Tantaloskwelling: hij stelt de goede vragen en dan zwenkt hij onmiddellijk af en zegt niets om erop te antwoorden. Eigenlijk zou je kunnen zeggen, maar dat geldt alleen voor mij in het Wereldbeelden-groepje, dat dit soort wereldbeeld, dit soort terugkeer naar presocratisch denken, een poging is om een wetenschappelijke Heidegger collectief te doen geboren worden.

- In die terugkeer zijn jullie, Heidegger en Apostel, familie van elkaar.

L.A.: Die terugkeer is een verwantschap maar Heidegger zou natuurlijk die onderneming als een gruwel beschouwen omdat hij juist de hele modzrne wetenschap als een vorm van zijnsvergetenheid beschouwt, terwijl wij .. de filosofen onder ons toch wel, en de anderen ook in zover ze wijsgerig geïnteresseerd zijn - echt denken dat de zijnsvergetenheid juist alleen kan bestreden worden door die wetenschappen als ogen van de mensheid te gebruiken. Als je er maar niet aan verslaafd geraakt, als je ze maar alleen als ogen ziet die dan ook aan het centrum van de mensheid iets te bieden hebben.

- Zo komen we misschien op een mogelijke kritiek nl. dat de wetenschap, die tenslotte tot technologisering en instrumentarisering heeft geleid via totalitair denken, nu iets "totaals" moet opbouwen. Ik denk dat u dat verwijt zal krijgen.

LA.: Zonder enige twijfel. Ik denk dat er twee verwijten zullen komen. Ten eerste: wetenschap is eigenlijk buitengewoon voorlopig, buitengewoon onzeker, ontwikkelt zich in zeer versneld ritme en je kan dus eigenlijk op geen enkele wetenschappelijke theorie echt staat maken, die gaat wel veranderd worden binnen afzienbare tijd. Dus waarom zou je nu een wereldbeeld gaan opbouwen dat toch een zekere soliditeit nastreeft, terwijl die wetenschap zichzelf zo verschrikkelijk sterk transformeert.

- Uw wereldbeeld hoeft ook geen dogma te zijn.

L.A.: Dat is heel belangrijk. Daarom zei ik dat er vroeger en tot nu toe nog niet zo'n wereldbeeld heeft bestaan. Deze wereldbeelden - altijd in het meer-
voud - moeten hun eigen sterfelijkheid incalculeren. Daarom zullen ze niet even snel hoeven te evolueren als de wetenschappen - tenslotte kunnen ver-

schillende delen theorie compatibel zijn met een globale visie. Vermoedelijk zullen die wereldbeelden - vele dan -, als er ooit geconstrueerd worden, zo'n beetje trager evolueren dan wetenschappen maar ze zijn ten dode opgeschreven. Culturen, wetenschappen en wereldbeelden moeten weten dat ze sterfelijk zijn en moeten zichzelf ook als zodanig beseffen, daarom is de taak ook niet ten einde - daarom zou dit ook een eindeloze taak moeten zijn.

- Uw uitgangspunt in het boek is dus juist de beschrijving van een situatie waarin vele wereldbeelden dood zijn, gefragmentariseerd, waardeloos geworden, het einde van de verhalen kortom. Ik noem dat nu sloganesk op, maar u moet dat ook wel doen, in een boekje van 80 blz. gaat dat niet anders. Maar opdat wij beter zouden begrijpen wat wereldbeelden zijn of waren: wat zou nu het wereldbeeld geweest zijn van voor de fragmentarisering? Laten we zeggen wat hebben Adorno en Horkheimer gezien kapotgaan? Valt dat te omschrijven of moeten we een historische studie maken van de jaren twintig of van de industrialisering?

L.A.: Wil je het hebben over de elite wereldbeelden dan heb je grosso modo Augustinus *De civitate Dei*, de geschiedenis van de mensheid van de schepping tot aan de eschatologische tijd, het plan van God doorheen de tijd. Daarna heb je heel veel later, vanaf de Renaissance dan, de Verlichtingsgeschiedenis: de emancipatie van de rede, de humanisering van het wereldbeeld, en de mechanisering (komisch genoeg beide op elkaar betrokken, een vreemde zaak), en dan uiteindelijk zou dat tot een apotheose leiden, in Hegel, met het samenvallen van subject en object op basis van, de menselijke rationaliteit. En dan heb je natuurlijk ook het marxistische wereldbeeld, de geschiedenis van de arbeid, die uiteindelijk tot emancipatie van de arbeiders zou leiden. Dat zijn de drie grote verhalen die wij gekend hebben. Die drie grote verhalen zijn ingestort. Zowel het plan Gods, als het plan van de rede, als de geschiedenis van de arbeid. En nu gaan wij dus andere verhalen bedenken. Niet meer, zoals vroeger, één, maar meerdere; maar wel ook met de bedoeling zingevend te zijn. Er zullen dus over enige tijd schetsjes gaan verschijnen - invullingen - maar het verschil zal die pluraliteit zijn, dat collectief genezingsproces, en het dynamisch karakter dat er inherent in aanwezig is. Maar nu zou ik eens willen antwoorden op uw diepste vraag: hebben we zo'n ding nu toch nodig terwijl het gevaar toch groot is, ten eerste van totalitair denken. Een denken dat remmend zou werken op de vooruitgang van de wetenschappen, en remmend op de autonomie van individuen.

- Simpel gezegd: deze verzuchting naar totaliteit en naar de mensheid als eenheid.

L.A.: ... als eenheid in een wereld als eenheid

- ... wel dat is zelf al een typisch Westers produkt.

L.A.: Wij zijn Westerse produkten. We kunnen niet uit onze huid stappen, we kunnen ons best doen, het is typisch Westers om uit onze huid te willen stappen. De poging om universeel te willen zijn, is ook typisch Westers. Als je nu echt uit je huid zou willen stappen dan zou je subjectief moeten zijn, dan zou je moeten zeggen: "hé, ik ben een raadsel". Dat is niet Westers.

- Dat is zo ongeveer de enige stelling waar u zich zelf echt tegen verklaart, tegen het subjectivisme.

L.A.: Er zijn nog wel enkele andere. Maar als je nu realist bent, ik geloof in een onafhankelijke werkelijkheid, ik geloof dat die gedeeltelijk kenbaar is, met redelijke middelen, en ik geloof dat de vooruitgang van die kennis alleen maar kan komen door een zeer sterke vergelijking van de meest verschillende perspectieven. Is dat dan objectivisme?

- Het is geen subjectivisme.

L.A.: Het lijkt mij zinloos om zich te willen opsluiten in een wereld die alleen maar zou bestaan uit je eigen innerlijkheid.

- Een wereld die bestaat omdat hij gekend wordt.

L.A.: Dat lijkt mij grondig vals. Waarom zou je een metafysica nastreven als je zou denken dat de wereld van je eigen innerlijkheid zou afhangen. Daar heb je absoluut gelijk in, daarover zijn we het in de Worldviews-groep allemaal eens. Alhoewel, er zijn spanningen tussen ons; voor een psychiater is dat niet zo evident, hij heeft daar meer last mee dan de anderen. Toch zijn we het allemaal min of meer eens dat we het subjectieve moeten overstijgen.

- Dat komt voortdurend terug. Ik constateer dat u dat in uw boek telkens bij de deelonderwerpen poneert, dat je dat subjectieve moet overstijgen, en toch komt daar op een bepaald moment een verdediging van de romantiek!

L.A.: Een verdediging van de romantiek omdat de romantiek werkelijk heeft geloofd in de mogelijkheid om de wereld van binnenuit te begrijpen, met de verbeelding, met de emotie, want nergens in dit boekje zal je scheldwoorden tegen verbeelding of emotie aantreffen, wel integendeel. Het is geen uitsluitend rationalistisch boekje. De verdediging van de romantiek komt hieruit voort dat vreemd genoeg verschillende mensen als Novalis, Schelling, Fichte en Hegel, toch allen het *sapere aude*, het "durf te weten", onderschreven. In vergelijking met degenen die later gekomen zijn, hebben ze een soort naïef aandoenlijk vertrouwen in de mogelijkheid van de mens om de werkelijkheid van binnenuit te verstaan. Daarom zijn ze door de materialisten en empiristen van latere generaties zo verguisd geworden. Dit is eigenlijk een bijna schandelijke poging om het vaandel van de romantiek opnieuw op te nemen. Maar met behulp van de middelen van de rationaliteit. We komen weer bij de scientisering van Heidegger en nu rationalisering van de romantiek.

- *Robert Musil doet dat ook in Der Man ohne Eigenschaften.*

L.A.: Dat verbaast me niet, hij heeft een filosofische vorming gehad bij Mach. Maar Mach was niet wat men gewoonlijk denkt, nl. een voorloper van de Wiener Kreis. Hij was een voorloper van een min of meer biologische epistemologie en zelfs filosofie, en die Musil heeft er nog zijn doctoraat over geschreven.

- *Maar ondertussen met al die zijwegen en excursies verhinder ik u altijd om te antwoorden op dat verwijt van totaliteit.*

L.A.: Als je nu systematisch preekt - want dat wordt het bijna in het boekje - dat je een veelheid van wereldbeelden zal moeten uitwerken, omdat op dit ogenblik onze kennis van de werkelijkheid al zeer fragmentair is, dan kunnen we toch niet zeggen dat één wereldbeeld alles zou kunnen omvatten, terwijl de verschillende wetenschappen zelf gedeeltelijk contradictorisch zijn! En ten tweede: om dat wereldbeeld op te bouwen, zou je de verschillende gehelen sterk moeten simplificeren en schematiseren. En dat zou je dus op verschillende manieren kunnen doen. De prioriteit is fundamenteel. Als je dat maar in je hoofd hebt: dat je werkt met plurale en veranderlijke wereldbeelden, dan is het gevaar voor totalitarisme minimaal. Ik vind dat onze tijd, zo beangstigd voor totalitarisme, in een ander nadeel vervalt, nl. in de angst en in de apathie van het gebrek aan communicatie en het gebrek aan uitzicht en inzicht. Ik denk dat dat gevaar groter is. Ik denk dat de situatie van *geen* collectief project en geen overzicht, en van opgeslotenheid in het eigen beroep of in de

eigen taal, in de "eigen taalspelen", dus de scheiding der taalspelen zoals de Wittgensteinianen het zo graag hebben: zo'n situatie lijkt mij niet leefbaar. Voor mij is het niet leefbaar, voor de mensen die het doen ook niet. We willen daar dus iets aan doen. We willen graag vermengen. Het is het ideaal van niet-zuiverheid.

- Maar is die veelheid van wereldbeelden en de complementariteiten, die verschillen tegelijkertijd, die elkaar gedeeltelijk overlappen dan misschien toch het enige postmodernistische trekje in een boek dat zich radicaal tegen postmodernistische stellingen verzet?

L.A.: Gelukkig is dat zo. Fundamenteel niet postmodern in het boekje is de poging om te integreren en te totaliseren, nl. de poging om die verschillende vormen van kermis bij elkaar te brengen en dan - we hebben er nu nog weinig over gesproken omdat er eigenlijk nog weinig aan gedaan is - fundamenteel te komen tot zingeving en wereldbeschrijving. Kosmologie en zingeving hebben veel met elkaar te maken: dat dus de plaats van de mensheid in het heelal iets zou kunnen betekenen voor de manier waarop de mensheid aan zichzelf zin geeft. Heel wat, of de meerderheid der wijsgeren zou zeggen dat waardeoordeelen en feitelijke oordelen niets met elkaar te maken hebben, en dat feiten over of verklaringen van de kosmos ons dus niets kunnen leren over wat mooi of lelijk en wat goed of slecht is. Het is zeker ook tegen dit soort scheiding van waarde en werkelijkheid dat het boekje stelling wil innemen. Ik denk dat je die scheiding van waarde en werkelijkheid ook in de kern van het postmoderne denken vindt.

- In uw vzw "worldviews" zitten mensen van allerlei huizen: u bent van huis uit filosoof maar er zijn ook ingenieurs.

L.A.: Het is misschien prettig om te vertellen waarom die erbij gekomen zijn. Dat is eigenlijk een historisch verschijnsel: nog niet zo lang geleden heeft men in de kandidaturen in Leuven een keuzevak systeemtheorie ingevoerd. Dat was al een verbazende zaak natuurlijk, ingenieurs zijn geen mensen die op zeer algemene termen botsen. Maar dat was eigenlijk om zeer concrete redenen: die ingenieurs waren zich ervan bewust geworden dat als ze nu op elektronisch gebied of op mechanisch gebied of zelfs op bedrijfs-organisatorisch gebied problemen trachtten op te lossen, ze daar dikwijls hetzelfde werk overdoen. Een mechanisme of een elektromagnetisch netwerk of een bedrijf kan men als enigszins vergelijkbaar beschouwen, voor wat betreft het soort

problemen en het soort instabiliteiten die er worden gecreëerd. De oplossingen zijn ook gelijk. Dus, dachten ze, het is efficiënt voor ons als ingenieurs om dat te zien als voorbeelden van systemen. De mensen die de cursus systeemtheorie er door kregen, zijn verder gaan denken en kwamen tot het besluit dat dit eigenlijk een begin is van een mogelijk vergelijkingspunt voor alle mogelijke vormen van systemen. Onze poging vanuit het begrip 'systeem' kan je toepassen op de hele mensheid, misschien op het hele heelal. Die ingenieurs zijn eigenlijk vanuit hun eigen vak ertoe gekomen. Nu hebben we ook geneesheren. In Rotterdam aan de Erasmusuniversiteit bestaat er al sedert een tiental jaren, ook in de kandidaturen, een cursus 'inleiding tot de ziekteleer' op systeemtheoretische grondslag. Ook daar ziet men het zieke lichaam dat niet alleen een lichaam is maar dat ook een psyche is en dat ook een sociale rol is, en dus eigenlijk lijdt aan ziekten die in het algemeen systeemziekten zijn; begrippen zoals stress enz. zijn systeembegrippen.

- Vandaar dat uw allereerste voorbeeld er een is uit de psychosomatiek.

L.A.: Dat komt natuurlijk van onze dokter. Maar de psychosomatiek is natuurlijk een zeer grensoverschrijdende wetenschap of niet alleen wetenschap maar ook een praktijk en een therapie. Laten we zeggen uit de twee belangrijkste toegepaste wetenschappen, ingenieurswetenschappen en geneeskunde, komt er direct een inspiratie naar de filosofen toe. En dat is een vreugde.

- En betrekkelijk nieuw, want toegepaste wetenschappen waren slechts "toegepast".

L.A.: Het is een verkeerd idee van ze "slechts toegepast" te noemen want soms moeten ze theoretische kennis toepassen die ze niet hebben, die niet bestaat en die zij creëren. Ik noem ze dus altijd liever actie-wetenschappen. Vandaar dat er ook een nadruk is gelegd op de unificatie van de actiewetenschappen, de praxeologie. Dat is een oud filosofisch ideaal, waar ik altijd zeer veel respect voor heb gehad. Maar zowel bij die geneesheren als die ingenieurs kwam dat ook naar voren. Maar komt dat alleen uit de toegepaste wetenschappen? Dat ook weer niet. Want er zitten zeer filosofische filosofen: Van der Veken en ik zijn nu niet precies ingenieurs of geneesheren, dat is dan weer vanuit zeer zeer theoretische grondslagen.

- Dat voorbeeld van de psychosomatiek hadden we allang bedacht. Uit de samenwerking tussen de filosofen en anderen, de interdisciplinariteit, zou er

nog iets anders moeten komen. Maar dat is dan juist voor de praktische boekjes die zullen volgen. Enfin, "praktisch"..

L.A.: Dit is de tweede poging, de eerste poging was CLEA in Brussel. We pogen een instituut, een fonds bijeen te krijgen, dat zulke onderzoeken duurzaam zou steunen.

- Zonder middelen is dat natuurlijk niet mogelijk U verwijst impliciet naar Thomas Kuhn uiteraard. Je hebt wetenschappelijke entiteiten nodig, societies.

L.A.: Je hebt wetenschappelijke entiteiten nodig die niet te sterk gebonden zijn aan het huidige wetenschappelijke establishment. Want het huidige wetenschappelijke establishment is, net zoals het wijsgerig establishment, tegen deze poging natuurlijk heel erg gekant. Dat kan je begrijpen, het gaat tegen de huidige trend in.

- Een mogelijk verwijt van de kant van de gevestigde wetenschappen en wetenschappers, universiteiten, instituten: "gnosis"!

L.A.: Je denkt aan de gnosis van Princeton en die dingen. Wel, je kan altijd iets diskwalifiëren door het te vergelijken met een weinig reputabel ding dat er een beetje op lijkt. Ik zou je nog iets anders kunnen zeggen, dat is New Age filosofie, dat is Capra, dat is de 'ommekeer", de *Tao of Physics* en noem maar wat. Zo kan je het echt afmaken. Ik kan natuurlijk zeggen: het is ook Prigogine. Maar dan zeg jij weer: Prigogine is al voorbij. En dan zeg ik: het is ook David Bohm, en dan zeg je: ja maar David Bohm is een zonderling en hij gaat om met Khrishnamurti. En dan zeg ik: het is ook Einstein, en jij weer: ja maar Einstein had ongelijk tegen Bohr; ja, maar Bohr was toch beïnvloed door Höfing; en dan zeg je: ja, dat was natuurlijk een vak van hem, maar Heisenberg was niet zo... En zo kunnen we dan verder met namen gooien. Maar het is inderdaad zo dat de overgrote meerderheid van onze tijdgenoten slogandenkers zijn; ze willen je klasseren in een bepaald hokje en dus moeten ze je assimileren aan iets dat ze kennen, en als ze het niet direct hebben voor wat je wil, dan gaan ze je assimileren met iets wat ze kennen en dat ze niet zo mooi vinden.

- Met andere woorden, dat verwijt van- gnosis heeft u al gekregen.

L.A.: Natuurlijk. Gnosis is juist een esoterische vorm van macht over de werkelijkheid. Juist zoals ik magie het tegengestelde vind van religie, ni. niet

ontmoeting maar machtsuitoefening, zo vind ik gnosis het tegengestelde van inzicht. Het is een soort gliuiperige manier om te heersen door allerlei vormen van parawetenschappen. Terwijl dit een heel nederig ding is, heel in het openbaar, niet binnenskamers, dus het is het tegengestelde van gnosis. Even nog verder over de ^{verwijten}. Men heeft ons verweten dat we totaal verouderd zijn, dat we nog niet aan Kant toe zijn, dat we Kant nog niet ter kennis hebben genomen. Aan de andere kant heeft men het over puur emotivisme, mysticisme, puur mysticisme, het gnosis verwijt, dan het verwijt van *laudatores temporis acti*, heimwee naar de middeleeuwen, crypto-katholicisme, en tenslotte het verwijt van crypto-marxisme of crypto-communisme. Allemaal crypto. Het zijn rijke schakeringen van verwijten en het is allemaal slecht. Watje natuurlijk wel ziet, is dat er bij leken nogal wat belangstelling bestaat voor zulke problemen op dit ogenblik. Ze hebben nogal last met nogal moeilijke pogingen om aan die belangstelling te voldoen. Maar in het establishment zelf bestaat er werkelijk een enorme tegenstand. Het is dus bijna een soort Don Quichotte-testgevecht met de molens om dat te beginnen.

Het tweede deel van het boekje over wereldbeelden door Leo Apostel en Jan Van der Veken behelst voorstellen tot onderzoek. Sommige van die voorstellen zijn wel praktisch maar heel abstract omdat ze op zoveel andere gebieden van toepassing zijn of moeten zijn, maar er zijn er bij die we vanuit de leefwereld heel goed kunnen begrijpen.

L.A.: Een voorbeeld van onderzoek dat zeker nog zal komen en dat onze groep waarschijnlijk op een of andere manier zal uitbrengen is bvb. het onderzoek van Staf Hellemans, de socioloog van de groep, die gedoctoreerd is op de theorie van de verzuiling, en die nu vaststelt dat de grote ideologische blokken uiteen vallen, dat ze dus eigenlijk ophouden te bestaan en die zich dan verder afvraagt hoe die maatschappij zonder ideologische bindingen zich sociaal zal gaan ontwikkelen, welke vormen van aliënatie, anomie, vereenzaming, angst, in die maatschappij te verwachten zijn. Hij leidt daaruit af dat dit niet kan verder gaan en dat er zich daartegen noodzakelijk een tegenbeweging zal ontwikkelen. Dat leidt dan aan de ene kant tot allerlei integrismen, waarvan hij veronderstelt dat ze maar tijdelijk zijn en dat ze weer zullen uiteenvalen of ineensstorten, ofwel tot iets dat wij dan heel nederig zouden kunnen helpen voor we langs de andere kant belanden. Dat is natuurlijk nog geen bijdrage tot ons wereldbeeld maar meer een feitelijke positieve studie van de nadelen van het niet bestaan van wat wij zouden willen maken en van de sociale dynamiek waarin zich dat alles inschakelt.

- Ik meen mij te herinneren dat men daar in de kranten is opgesprongen alsof het ging om een pleidooi voor verzuiling. Maar leidt zo'n studie nog tot algemenere of globalere conclusies?

L.A.: Deze studie zie ik alleen maar als een soort sociologisch en min of meer positief empirisch aantonen van de sociale onleefbaarheid van de gefragmenteerde wereld. Dat is nog geen tegenzet, alleen een soort voorafgaandelijk empirisch pleidooi voor de noodzaak van de tegenzet. Maar dan hebben we nog wel iets meer, in de sociologische basis. Dit is bijna een contradictio in terminis: er zijn stukjes van wereldbeelden, er zijn fragmentaire wereldbeelden in ons aller hoofden, die op verkeerd materiaal berusten of op geen materiaal berusten of vol contradicties steken maar die leven en die werken en we moeten ook te weten komen welke stukjes wereldbeelden, welke atoompjes van wereldbeelden er nu rond ons zijn. Dat is ook empirisch ondernemen: een inventaris maken van wat er nog is, van de ruïnes die er nog rondrijven en wat de interactie van die ruïnes als krachtenveld zou kunnen oproepen.

- Meestal wordt dat wel historisch bestudeerd maar niet actueel. Vroeger was er een tendens om te kijken of zo mythen bestaan hebben, ze vandaag nog - bestaan, en zo ja, welke mythen die wij zelf niet praktizeren, (want wij ritualiseren ze niet) er toch nog zijn. Is daar een begin mee gemaakt?

L.A.: Daar is een begin mee gemaakt en daarmee gaan we nog verder. Trouwens dat is ook al buiten ons groepje begonnen. Het Europese waardenonderzoek kan men ook in dat kader plaatsen. De demograaf Ron Lesthaeghe die ook in dat groepje zit is daar ook al wat mee bezig geweest. Dat is ook weer nog geen constructie. Voorbeelden van de constructie zouden nogal technisch zijn in het begin. Dat moet in het volgend boekje min of meer worden uitgelegd, maar laten we zeggen: de argumenten die pleiten voor de sociale mogelijkheid en noodzaak van de onderneming die kan je inderdaad nogal positief op sociologisch en zelfs op psychologische basis formuleren.

Ik zou nog een fundamentele opmerking willen maken: de angst tegenover het onbepaalde is, geloof ik, typisch voor ons allen, evenals de apathie tegenover het ongevormde: leven in een heelal dat geen vorm heeft, in een geschiedenis die geen vorm heeft en die onbepaald is. Ik kan niet anders dan denken, en de psychologen geven mij daarin gelijk, dat dit angst en apathie tegelijk veroorzaakt. Dus een wereldbeeldenconstructie is in zekere zin een noodzakelijke zet, psychologisch zelfs, ter bestrijding van angst en apathie. Een zet tegen dat gevoel van machteloosheid dat zich van ons meester maakt als we leven in de nacht, in de mist, in het vage. We wanen ons in een huis waarvan we de

kamers niet kennen en dat nergens verlicht is, hier en daar z'n stukje en dan zien we weer heel veel en elders zien we nog eens heel veel en we zien absoluut niet hoe dat samenhangt. Dat is eigenlijk een instrument om een gruwelfilm te maken. Dat is de wereld zoals hij zich aan ons voordoet. We zouden dus die wereld op een minder gruwelijk groteske manier willen organiseren, brugges bouwen. Dat kan dus. Dat is een psychologisch argument.'

- *Het Wereldbeeld blijft tenslotte een beeld.*

L.A.: Het metaforisch karakter van het denken is een gegeven; exact denken is daarom niet minder metaforisch denken. Zolang je maar weet dat je metaforen gebruikt. Om het nu min of meer duidelijk te maken moet ik van die metaforen gebruiken en van het ogenblik dat ik een metafoor gebruik, kan je mij zeggen dat het helemaal lyrisch is: wat ben je toch romantisch, wat is dat toch onwetenschappelijk, metafoor, metafoor... Maar als ik geen metaforen zou gebruiken zou ik echt niet overkomen, zonder metaforen begrijp je niks. Er zou er ook geen taal bestaan. En die wereldbeelden, dat is het zoeken naar vrij uitgewerkte en vrij verdedigbare metaforen voor de wereld, voor de werkelijkheid. Het belang van de metaforen heeft Wildiers wel verdedigd in zijn werk. Het belang van de metaforiek, daar sta ik nu ook echt achter. Alleen je hebt vele metaforen nodig en het moeten moderne metaforen en gecombineerde metaforen zijn. Je kunt niet zeggen dat we de metaforen al hebben, het is niet zo eenvoudig. De wereld is geen blok stof, en de wereld is geen dier, en de wereld is geen plant, en de wereld is geen bewustzijn, en de wereld is geen geest... Dat zijn metaforen die het niet doen, die zijn te eenvoudig. Dus je moet zoeken wat de wereld dan wel is. Ik met mijn symmetrie, voor mij is natuurlijk de wereld natuurlijk een levend kristal, maar dat is helemaal de wildste romantiek. Ik citeer trouwens Borges *es un cristal que vive*, dat is nu een beetje mijn levensgevoel. Maar deze confidentie mag geen slecht licht werpen op de hele onderneming, dat is eenvoudig 's nachts als ik wakker word en ik heb gedroomd dan denk ik dat de wereld een levend kristal is. Dat is ook een metafoor.

- *Het is iets organisch en anorganisch tegelijkertijd..*

L.A.: ... en er zit een structuur in, *es un cristal que vive*. Ik noem maar een beeld ik zeg niet dat dat beeld voldoende is. Als ik zo graag naar symmetrieën zoek, zal dat wel iets te maken hebben met dat gevoel dat ik trouwens lang vervlogen jeugd bij Hermann von Keyserling heb gevonden.

- *Wie is dat?*

L.A.: Ken je die *niet*? Dat is zo'n Duitse wijze die een filosofische school in Darmstadt had en die gevormd was als geoloog en hij had dus een doctoraat geschreven over kristalkunde en hij hield van Novalis. Novalis was ook mineraloog en hij was ook ingenieur, mijnningenieur. En Hermann von Keyserling, dat weet ik nog, ik zie mij nog in de straten van Antwerpen lopen en mij ineens realiseren dat er toch één filosoof was, het was werkelijk zo'n wijze, zo'n goeroe, iemand die je toch transformeerde. Ken je hem werkelijk niet? Dat was in '39-45, dat was zo iemand die iedereen kende toen. In tempore suspecto maar het was absoluut geen nazi. In die tijd kende iedereen hem. En hij sprak over Novalis en ik ben dan ook die dingen gaan lezen en dat sprak allemaal zo aan; ik denk dat dat nog allemaal doorwerkt. Maar dat zijn persoonlijke confidenties.

- *Maar wat ook weer zegt dat de axioma's en vele uitgangspunten heel vaak artistieke en artfliciële constructen zijn die zelf niet gededuceerd worden, wat wij wel weten maar af en toe nog eens moeten zeggen.*

L.A.: Totaal akkoord natuurlijk, alleen: niet artificieel wel artistiek, uit het diepste onderbewustzijn gekomen en helemaal niet artificieel. Maar ik denk dat er ook nog iets anders is dat je toch, juist zoals een wetenschapsmens, nooit begint te denken zonder feiten en zonder hypothesen. Het is nooit zoals Descartes zegt, dat je aan alles gaat twijfelen en dat je dan alles gaat doen. Je gelooft massa's dingen en je gaat er wat meer zoeken en je gaat dat wat door-trekken. Wel zo ook wat waarden betreft. Je begint met een aantal waarde-oordelen, we gaan daar waarde-onderzoek op doen. En de verschillende leden van de groep hebben natuurlijk verschillende waarde-oordelen. En we gaan naar die werkelijkheid kijken met verschillende waardensystemen. Maar die waardensystemen blijven niet onveranderlijk, die gaan zich min of meer ontwikkelen door de vergelijking met de feiten. En dat soort groeien van de waardensystemen, dat is wat we nu eindelijk zouden moeten meemaken in die wereldbeeldenconstructie. Dat de waarden die we hebben zeker niet van pure observatie komen maar van onze lichamelijkeheid, van onze psyche, van ons verleden, van onze opvoeding; en ook niet subjectief zijn of niet alleen subjectief. Maar die zijn contradictorisch, we behoren tot meerdere groepen, we hebben gespleten persoonlijkheden dus er zitten allerlei spanningen in, en die spanningen geven juist de mogelijkheid tot mobiliteit en tot ontwikkeling. Nu is de gok van de groep dat het confronteren van onze waardensystemen met

een meer volledige informatie over de kosmos zowel nuttig zou zijn voor de kosmologie als voor de waardensystemen.

- Daarom dat ze werkelijk alletwee evenveel aandacht krijgen. In de marge heb ik ook een paar keer geschreven "Urteilskraft" omdat tegelijkertijd esthetica en de ethica én de axiologie ter sprake komen.

L.A.: Het is dus voortdurend dat onzuivere vermengen. Je zou kunnen zeggen dat het boekje, niettegenstaande mijn grondeloze verering voor Kant, een anti-Kantiaans boekje is. Alles wat Kant zegt dat je niet mag doen, wordt hier in project aangeboden en alles wat hij zegt dat je gescheiden moet houden, de zuivere rede, de praktisch rede en de *Urteilskraft*, worden door elkaar gegooid. Dus voor iemand die echt van Kant houdt is dat boekje een steen des aanstoets. En ik hoop dat men toch wel zal willen geloven dat we allen Kant uitermate eerbiedigen, maar we zijn het grondig niet met hem eens.

(eindredactie J.P. Rondas/R. Crivit)

(1) Leo Apostel en Jan Van der Veken, Wereldbeelden. Van fragmentering naar integratie, uitgegeven door DNB/Pelkmans voor Worldviews vzw, Kapellen, 1991.